

**LYAO JAY ASARLARINING O'ZBEK TILIGA
TARJIMALARI VA LYAO JAY**

Xasanova Shaxzoda

Oriental universiteti o'qituvchisi

Orcid 0000-0001-6517-0252

E-pochta: xasanovashaxzoda@gmail.com

Tel: (97)8447818

Talgatboyeva Rayxona Qodirjon qizi

Oriental universiteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya: *O'zbekiston va Xitoyning ijtimoiy- siyosiy, savdo-sotiq va madaniy adabiy aloqalari tarixi minglab yillarga borib taqaladi. Qadim-qadimlardan "Chin-Mochin" sifatida mashxur bo'lgan Xitoyni xalqimiz bilan, avvalo, Buyuk Ipak yo'li bog'laydi. Shu o'rinda Xitoy bilan madaniy-adabiy aloqalarimizni yaqqol tasdiqlaydigan bir misol keltirish mumkin. Ulug', mutafakkir shoir "Farhod va Shirin" dostoniga Chin xoqonining o'g'li Farhodni bosh qaxramon qilib olgan edi. Shu birgina misolning o'zi o'zbek xalqi, o'zbek adabiyoti bilan xitoy adabiyoti o'rtasidagi munosabatlar naqadar katta ekanligini bildiradi. Respublikamiz mustaqillikka erishgandan so'ng xalqimiz orasidagi munosabatlar yanada rivojlandi.*

Kalit so'zlar: *Xitoyning ijtimoiy- siyosiy, savdo-sotiq, madaniy adabiy aloqalar, tarix, Chin*

Har ikki davlat Buyuk Ipak yo'lida joylashganligi uchun ham ko'p sohalarda ushbu hamkorlik chuqur tarixiy ildizlarga ega. Badiiy adabiyot sohasida esa xitoy adabiyoti o'ziga hos shakllari, janrlar xilma- xilligi va mo'jizaviyligi bilan o'zbek kitobxonlarini ham doimo qiziqtirib kelgan. Ayniqsa, Xitoy adabiyotidagi masal, novella, sehrli novella janrlari butun jaxon adabiyotshunosligi e'tiboriga sazovor bo'lganligi ham bejiz emas.⁴⁵

"Xitoy adabiyoti uch ming yilga yaqin tarixga ega bo'lib, o'zining uzoq mashaqqatli hamda sharaflil rivojlanish jarayonida yuzlab turli janrdagi san'at asarlarini yaratgan, adabiyot namoyondalarini shakllantirib, xitoy va jahon halqlariga taqdim qilgan.

⁴⁵ Dots. M.X.Mahmudho'jayev., dots. J.T.Ziyamuhamedov., D.M. Qodirova., Sharq adabiyoti janrlari (Xitoy xalq masallari)- T, Tosh DSHI nashriyoti, 2005.- B.3.

Xitoy adabiyoti nafaqat mamlakat ichida shakllanibgina qolmay, balki boshqa qo'shni xalqlar adabiyotiga, jumladan Yaponiya, Koreya va Vietnam adabiyotiga ham o'zining ulkan ta'sirini ko'rsatdi. Ayniqsa Yaponiya va Koreya xalqlari adabiyotining ayrim namunalari mumtoz xitoy adabiyotining durdona asarlaridan ilhomlanib yozilganligi, romanlar va hikoyalar, ulardagi janr, syujet va kompozitsion uslub o'xshashligi, xatto ayrim joylarda aynan bir xilligi, bularga sabab esa o'sha davrda qadimgi xitoy adabiy tili bo'lgan "venyan" – bu mamlakatlar hududida hukmron til bo'lganligida. Bu haqda dots. J.Ziyamuhamedov o'z ilmiy maqolalarida asosli ravishda ko'rsatib bergan⁴⁶.

O'zbekistonda mumtoz xitoy adabiyotini o'rganish bo'yicha ham birmuncha ishlar qilingan. Dots. M.X.Mahmudxo'jayev va dots. J.T.Ziyamuhamedovlar hammuallifligida ikki qismdan iborat "Lyaojay rivoyatlari"⁴⁷, hamda Sharq adabiyoti janrlari turkumidan "Xitoy xalq masallari"⁴⁸, J. Ziyamuhamedov tomonidan "Tan davri novellalari"⁴⁹ nomli xitoy adabiyoti bo'yicha xrestomatik o'quv qo'llanma va ilmiy risolalar chop etilgan.

Shunday ijodkorlardan biri hikoyanavis yozuvchi Pu Sunglingdir. Xitoyshunos olimlarning ma'lumotlariga ko'ra, Lyao Jay tahallusi bilan ijod qilgan ulug' xitoy hikoyanavisi Pu Sungling 1640 yilda Sharqiy Xitoyning Shandung viloyatida tavallud topib, 1715 yilda vafot etgan.⁵⁰

Lyao Jay tug'ilgan o'lka haqidagi "Shandung o'lkasidagi Zichuan tumani tavsifi" nomli qadimiy xitoy yilnomasida yozilishicha, uning ismi Sungling, balog'at yoshiga yetgandagi nomi Lyu Shan, do'stlari bergan laqabi esa Lyu-Chuan bo'lgan.⁵¹

Pu Sungling 1640 yilda XXRning Shandung o'lkasi Zichuan tumanida tug'ilib, 1715 yilda, 76 yoshida vafot etgan. Pu Sungling yoshligida juda qobiliyatli bo'lib, o'z hayoti davrida olim, shoir ayniqsa, hikoyanavis yozuvchi sifatida tanilgan. Uning yozuvchilik taxallusi Lyu Chuanjyushi va Lyaojay bo'lgan, lekin asarlarining ko'p qismi Lyaojay taxallusida chop etilgan.⁵²

Ya. Prushekning tahminicha, Pu Sungling ajdodlari Xitoyga XIV asr boshlarida kelib qolgan bo'lib, Yuan mo'g'ul sulolasi hukmronligi davrida yuksak

⁴⁶ J.Ziyamuhamedovning "Язык, культура и общество на перекрёстке цивилизации" mavzusidagi halqaro konferensiya materiallari asosida chop etilgan "Труды и материалы" to'plamidagi "Литературные связи Японии и Китая" nomli maqolasi. Toshkent-Sukuba. 2006.- B.131.

⁴⁷ Dots. Mahmudxo'jayev M., dots. Ziyamuhamedov J. Lyaojay rivoyatlari (1 va 2 qism). –T, 2004.

⁴⁸ Dots. Mahmudxo'jayev M., dots. Ziyamuhamedov J., Qodirova D. Xitoy xalq masallari. T, 2005.

⁴⁹ Dots. Ziyamuhamedov J., Xolboyev B. Tan davri novellalari. –T, 2006.

⁵⁰ (Pu Sungling hayoti yilnomasi). I, II – Pekin 1962; (Pu Sungling tarjimai holi). – 1970.- B.23.

⁵¹ Dots. J.T. Ziyamuhamedov "O'rta asr xitoy novellalari" T.; ToshDSHI nashriyoti, 2010.- B.12.

⁵² J.Ziyamuhamedov., M.Mahmudhodjayev., Pu Sungling .Lyao Jay rivoyatlari .-T.;ToshDSHI nashriyoti, 2003, B.3.

martabalarga erishgan mo'g'ul yoki hatto turkiynasab mulozimlardan bo'lishgan. Ba'zi manbalarda uning mo'g'ulligiga ham ishora qilinadi.

Pu Sunglingning avlodi hech qanday lavozimga ega bo'lmagan, bobosi Pu Shenjuy va otasi Pu Pan esa, hatto talaba ilmiy darajasini olish uchun ham imtihon topshira olmaganlar.⁵³ Oila batamom qashshoqlikka giriftor bo'lgan. Pu Sunglingning otasi Pu Pan yigirma yil davomida attorlik bilan shug'ullangan. Uning bir odati bor edi, ozgina boylik orttirishi bilanoq, darhol ishini tashlab, oila, bola – chaqasini ham unutib, turli ehsonlar qilar, qashshoqlarga biroz bo'lsa ham yordam berib, ibodatxonalar qurar edi.⁵⁴

Moddiy jihatdan inqirozga uchrab tushkunlikka tushgan feodal oilasidan chiqqan Pu Sunglingning butun umri qishloqda o'tadi. U mexnatkash xalqning dardini yaxshi tushungan va ular hayotini o'z ijodida jonli tasvirlab bera olgan. Lekin u o'zining hayotini quvg'in va havf ostiga qoldirmaslik maqsadida bosh qahramonlarini hayoliy tasvirlar, jin va tulki siymolari orqali ifodalab, jamiyatda bo'layotgan noxaqliklarni, poraxo'rlikni va zo'ravon kishilarning xalq ustidan olib borayotgan ishlarini qoralagan va shu bilan birga, adolatni, ayniqsa yoshlarning sof muhabbatini o'z asarlarida yoritib bergan. Lyaojay fikri bo'yicha, g'ayrioddiy ishlarni faqat sexrgar rohiblar emas, balki adolatli va haqiqatgo'y, irodali va g'ayratli bo'lgan oddiy odamlar ham bajarish mumkin bo'lgan.

Pu Sungling davrida hozirgi zamonaviy adabiy til (bay hua) vujudga kelgan bo'lsa-da, u o'zining "Lyaojay Jeyi" rivoyatlarini klassik xitoy tili (venyan)da yoritadi, chunki shu davrda klassik til hukmronlik doirasida rasmiy ravishda qo'llanilib, bu tilda yozilgan asarlarni chop etish anchagina yengil bo'lgan.

Pu Sungling uchinchi o'g'il bo'lib, faqat oilada olingan ta'lim bilan qolib ketgan deb tahmin qilinadi.

1657 yili uni olim Lyu Godinning qiziga uylantirib qo'yishadi. Pu Sunglingning onasi kelin haqida "uning qalbi pok va mehribon, go'daklardek musaffo" der edi.

1658 yili Pu Sungling tumanda imtihon topshirib, Tunshen unvonini olishga erishadi. Bu unga faqat ilmiy daraja olish uchun imtihon topshirish huquqini berardi, holos. Biroq Pu Sungling qancha urinmasin, navbatdagi imtihonni 1711 yilgacha topshira olmadi. Nihoyat, 71 yoshida bu ishga muvaffaq bo'ldi va davlat xizmatida ishlash huquqini oldi.⁵⁵

⁵³ Lavozimlarga davlat imtihonlari orqali tayinlash tizimi Xitoyda Xan imperatori U Di (mil.av. 140-87 yillarda hukmronlik qilgan) davrida vujudga kelgan.

⁵⁴ Алексеев В. М., Китайская классическая проза. –М, 1958.- С.4-6

⁵⁵ Академик V.M.Alekseyev Pu Sunglingni "doimiy talaba" deb ataydi va ijodida davlat imtihoniga topshirishga jur'at etganlarni aniq va yorqin bo'yoqlarda tasvirlay olishi zamirida o'zining bunday hollardagi omadsizligi yotar edi, deb hisoblaydi.

1663 yili otasi vafot etgach, oila qashshoqlik girdobiga tushdi va Pu Sungling ma'lum muddat olim bo'lib yetishgan do'sti Li Simeynikida yashashga to'g'ri keladi.

1713 yilda u o'z ayolidan ayrilib qoladi. 1715 yilning 25 fevralida esa, Pu Sunglingning o'zi ham vafot etadi. Vafotidan o'n yil o'tgandan so'ng Pu Sungling qabriga qo'yilgan yodgorlikdagi bitikni uning yurtdoshi Jang Yuan shunday so'zlar bilan yakunlaydi: "Asarlaridagi fikrlar va ruhgina uning nomini bizning kunlardan olib, kelajak asrlarda qolish imkonini beradi"⁵⁶

Pu Sunglingning tahallusi suxbatxona, suxbat so'zlari bilan bog'liq. Pu Sungling tug'ilib o'sgan Shangdung o'lkasidagi qishloqda katta bir yo'l o'tgan bo'lib, bu yo'l orqali to'rt tomon bog'lanardi. Uning uyi esa ana shu yo'l chetida joylashgan edi. Yozning issiq kunlarida u eshik oldiga chiqib olib nimalarnidir yozmoqchi bo'lar, chuqur hayollarga cho'mib, bir nimalarni o'ylab qolardi. Kunlarning birida Pu uyi yonida janubdan charchab kelayotgan bir odamni uchratib, u bilan suxbatlashib qoladi. Suhbatdan so'ng u odamlar bilan suhbatdan anchagina qiziqarli ma'lumotlar to'plash mumkinligini anglab yetadi. Shu kunning o'zidayoq bir necha kiyimlarini yig'ishtirib, bozorda pullaydi. Bu pulga besh dou⁵⁷ mosh olib uyiga qaytadi. Eshigi oldidagi ikki majnuntol soyasiga buyra yozib yoniga bir xum o'rnatadi va sotib olgan moshidan taom tayyorlab sovutilgan holda ana shu xumga joylaydi. Pu Sunglingning uyi katta yo'lning qoq markazida joylashganligi sababli ko'pgina toliqqan, chanqagan, biror joyga safar qilib ketayotgan yoki qaytayotgan yo'lovchilar majnuntol tagiga biroz dam olish uchun o'tirishardi. Pu Sungling ana shu fursatdan foydalanib, yo'lovchilarga chanqovbosdi taomlaridan berib, ularni o'z suxbatiga tortardi. Suhbat chog'ida u yo'lovchilardan ko'plab qiziqarli g'aroyib, ma'nodor rivoyatlarni bilib olar va ularni qog'ozga tushirardi. Mana shu joyni u keyinchalik "suhbatnoma" deb nomlaydi.

Shu tariqa mazmunan bir-biridan boy, qiziqarli novellalar dunyoga kelardi. Shu sababli bo'lsa kerak uning asarlarini nafaqat Xitoy xalqi, balki, butun dunyo adabiyot namoyandalari va muhlislari ham qiziqib o'qiydilar.

Pu Sungling asarlari orasida yorqin ko'zga tashlangani bu Lyaojay Jeyi, ya'ni "Lyaojayning rivoyatlari" nomli asaridir. Bu asar 16 jildidan iborat bo'lib, 491 hikoyani o'z ichiga olgan va birinchi marotaba 1766 yilda chop etilgan.

"Pu Sungling ijodi Xitoy jamiyatining eng og'ir inqirozga yuz tutgan davriga to'g'ri keladi. Bu davrda Xitoyga yot bo'lgan Manjur-Chin sulolasi hukmronlik

⁵⁶ Dots. Ziyamuhamedov J.T. O'rta asr xitoy novellalari.- T, Tosh.D.SH.I institute, 2010.- B.14-15

⁵⁷ Dou- hajm o'lchami, bir -dou 10 litrga yaqin. O'rta asrlarda Xitoyda donli mahsulotlar dou jam birligida o'lchangan.

qilar edi. Shu sababli bu jamiyatda milliy ziddiyatlar avj olgan, shu bilan birga Xitoy xalqi feodal hukmronlar zulmi ostida og'ir hayot kechirardi.

Moddiy jihatdan inqirozga uchrab tushkunlikka tushgan feodal oilasidan chiqqan Pu Sunglingning butun umri qishloqda o'tadi. U mehnatkash, halqning dardini yaxshi tushungan va ular hayotini o'z ijodida jonli tasvirlab bera olgan. Lekin u o'zining hayotini quvg'in va havf ostida qoldirmaslik maqsadida bosh qahramonlarini hayoliy tasvirlar, jin va tulki siymolari orqali ifodalab, jamiyatda bo'layotgan nohaqliklarni, poraxo'rlikni va zo'ravon kishilarning xalq ustidan olib borayotgan ishlarini qoralagan va shu bilan birga, adolatni, ayniqsa, yoshlarning sof muhabbatini kuylagan. Asarlaridagi ayol qahramonlarda tashqi go'zallikdan ko'ra ichki go'zallik mujassamdir. Pu Sunglingning feodal Xitoyda hukm surgan adolatsizlik, poraxo'rlikka qarshi g'azabi butun ezilgan Xitoy xalqining g'azabi edi. U o'z asarlarida Xitoy jamiyatidagi yovuzlik, adolatsizlikka asosiy sababchilar zolim, kaltabin hokim va amaldorlardir, demoqchi bo'ladi. Ular qobiliyatli, aqlli odamlarni davlat imtihonidan⁵⁸ yiqitib, noshud va kaltabinlarga davlat xizmatiga yo'l ochib berayotganini badiiy bo'yoqlar asosida ko'rsatib berishga harakat qiladi.⁵⁹

U o'z asarlarida o'zgacha fantastik dunyo yaratadi, uning qahramonlari ana shu fantastik dunyoga ravona bo'ladilar va u yerda go'zal parilar duch kelib, baxt, farovonlik ato etishadi. Haqiqiy hayotga g'ayrioddiy kuchlar qo'shiladi.

Pu Sungling yaratgan fantastik dunyo inson ishlariga haqiqiy adolatli baho beradi. Yozuvchining fantaziyasi bilan yaratilgan ko'plab kuchlar qo'rqqoq, sotqin, yolg'onchilarni jazolab o'qimishli, ezgu qalb egalari bo'lgan haqiqiy toliba ilmni, yuqori insoniy baxt, fazilatlar bilan ulug'laydi. Lyao Jay hikoyalarida asosiy qahramonlar sexrgar rohiblar hisoblanadi. Muallifning ixtiyori bilan, ular materiyaning bir shakldan boshqa shaklga o'tishini, sexrgarlik sirlarini bilib, haqiqat va adolat tarafidagi odamlarga yordam berib yovuz va zulmkorlarni jazolaydilar.

Lyao Jay asarlarida fantastika yovuzlikni erkinroq, dalilroq tanqid qilish uchun ishlatilgan. Lyao Jay fikri bo'yicha g'ayrioddiy ishlarni faqat sexrgar rohiblar emas,

⁵⁸ Davlat imtihonlari orqali amaldorlik lavozimlari bilan tayinlash tizimi Xitoyda Han imperatori U Di (miloddan avvalgi 140-87 yillarda hukmronlik qilgan) davrida vujudga kelgan. Tang imperatori TayZung (milodning 627-649 yillari taxtda o'tirgan) davriga kelib bu tizim yana ham takomillashtirilib, rasmiy tus oldi. Xitoy tilida bu tizim "keju" deb ataladi, o'zbekcha "ilm asosida martabaga erishish" degan ma'noni bildiradi. Tang sulolasidan boshlab, ya'ni VII asrdan boshlab davlat imtihonlari orqali lavozimga ega bo'lish uchun barcha tabaqadagi, o'zlarini amaldor bo'lishga loyiq deb hisoblagan yosh yigitlar qatnashish huquqiga ega bo'lganlar. "Keju" Xitoyda XX asr boshida bekor qilingan.

⁵⁹ Dots. M.X. Mahmudho'jayev., dots. J.T. Ziyamuhamedov., Pu Sungling. Lyao Jay rivoyatlari. 1-qism. T, B.4.

balki adolatli va haqiqatgo'y, irodali va g'ayratli bo'lgan oddiy odamlar ham bajarishi mumkin bo'lgan.

Pu Sunglingning hayoti va ijodi haqida dots. Ziyamuhamedov J.T o'zining monografiyalarida juda ko'plab ma'lumotlar keltirgan. Masalan, "Xitoy novellistikasi va Pu Sungling asarlarining o'rganilishi" nomli maqolalarida, "Lyao Jay rivoyatlari (Xitoy adabiyotidan xrestomatiya)" nomli asarlarida Pu Sunglingning hayoti, ijodi to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Dots. Ziyamuhamedov J. ning "O'rta asr Xitoy novellalari" nomli to'plami Pu Sunglingning hayoti va ijodini to'liq yoritib bergan. Ushbu kitobda xitoy mumtoz adabiyotida novellaning tutgan o'rni va uning o'rganilishi, jahonning turli tillariga tarjimalari, Pu Sungling novellalari ustida olib borilgan tadqiqotlar hususida ma'lumotlar berilgan. Pu Sungling hayoti va ijodi bilan o'zbek yozuvchilarini tanishtirishdan boshlanib, adib novellalarining mavzular ko'lami, g'oyaviy hususiyatlari va syujet tizimi tadqiq etiladi. Shu bilan bir qatorda "Lyao Jayning g'aroyib hikoyalari" to'plamining tarkibiy tuzilishi borasida so'z borib, bu novellalarning manbalari to'g'risida fikr yuritiladi. Xitoy o'rta asr novellasining tadrijiy taraqqiyotida Pu Sungling ijodining tutgan o'rni va Sung davrida (960-1279) novella janri rivojining o'ziga hos hususiyatlari o'rganilgan.

Yana shuni qayd etish lozimki, ushbu monografiya o'zbek xitoyshunosligida o'rta va yangi asrlar boshi Xitoy sehrli novellalari tahlili natijasida hosil bo'lgan ilmiy qarashlar asosida yaratildi. U o'zbek o'quvchilarini ulug' xitoy yozuvchisi Pu Sungling bilan tanishtirishga hizmat qiladi.

Bundan tashqari dots. Ziyamuhamedov J.T. ning nomzodlik dissertatsiyalari ham aynan Pu Sunglingning ijodi haqida bo'lgan. Nomzodlik dissertatsiyaning mavzusi: "Pu Sunglingning sehrli novellalari (syujetning kelib chiqishi va rivojlanishi)" bo'lgan.

Yana dots. Ziyamuhamedov J.T ning ko'plab ilmiy ishlarini misol qilishimiz mumkin:

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dots. M.X.Mahmudho'jayev., dots. J.T.Ziyamuhamedov., D.M. Qodirova., Sharq adabiyoti janrlari (Xitoy xalq masallari)-. T, Tosh DSHI nashriyoti, 2005.- B.3.

2. J.Ziyamuhamedovning "Язык, культура и общество на перекрёстке цивилизации" mavzusidagi halqaro konferensiya materiallari asosida chop etilgan "Труды и материалы" to'plamidagi "Литературные связи Японии и Китая" nomli maqolasi. Toshkent-Sukuba. 2006.- B.131.

3. Dots. Mahmudxo'jayev M ., dots. Ziyamuhamedov J. Lyaojay rivoyatlari (1 va 2 qism). –T,2004.

4. Dots. Mahmudxo'jayev M., dots. Ziyamuhamedov J., Qodirova D . Xitoy xalq masallari . T, 2005.

5. Dots. Ziyamuhamedov J., Xolboyev B . Tan davri novellalari. –T, 2006.

6. (Pu Sungling hayoti yilnomasi). I, II – Pekin 1962; (Pu Sungling tarjimai holi) .- 1970.- B.23.

7. Dots. J.T. Ziyamuhamedov “O'rta asr xitoy novellalari” T.; ToshDSHI nashriyoti, 2010.- B.12.

8. J.Ziyamuhamedov., M.Mahmudhodjayev ., Pu Sungling .Lyao Jay rivoyatlari .- T.;ToshDSHI nashriyoti, 2003, B.3.

9. Dots.M.X.Mahmudho'jayev ., dots. J.T.Ziyamuhamedov., Pu Sungling. Lyao Jay rivoyatlari. 1-qism.T, B.4.

